

The Role of War Museum Tourism in Spirituality Improvement Iranian Cities

Asghar Molaei¹

1. Corresponding Author, Associate Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Corresponding author's email: a.molaei@tabriziau.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol: 1
No: 3
P: 1-18
Received: 2025-10-28
Revised: 2025-12-01
Accepted: 2025-12-02
Published: 2026-02-01

Cite this Article:

Molaei, Asghar. (2026). The Role of War Museum Tourism in Spirituality Improvement Iranian Cities. *Journal of Theology and Spiritual Health* 1(3): 1-18

Publisher: Hakim Sabzevari University

The Author(s) retain the copyright and full publishing rights

 10.22034/jtsh.2025.555945.1017

Abstract

War museums are places for narrating war and a spiritual heritage for society with reference to the cultural treasures of the Sacred Defense. Sacred Defense museums are created as collections for collecting, recognizing, and disseminating the culture of the Sacred Defense and research in this regard, and play a prominent role in the psychological atmosphere of society. The necessity and importance of these museums can be derived from intellectual foundations and religious, national, and patriotic ideas. Today's societies are facing numerous crises and problems, especially in the spiritual field, and research into the ability of Sacred Defense museums to promote the spirituality of society and citizens can help improve the spiritual health and well-being of society. Therefore, this article aims to explain the dimensions and necessities of Sacred Defense museums tourism with a spiritual approach, which attempts to conduct this research using analytical and interdisciplinary research methods, document and library studies. The results of this study show that war museums, in addition to strengthening national identity, publish and explain the truths of war and defense. Tourism centered on sacred defense and places of memory plays an important role in promoting the spirituality of citizens and the community. This requires comprehensive management and the provision of transportation and welfare infrastructure and the creation of a cultural and social platform to realize and promote this trend.

Keywords: Holy Defense Museum, tourism, spirituality of sacrifice, martyrdom, sustainability.

Extended Abstract

1. Problem Statement

The crisis of spirituality in cities and human settlements in the contemporary era is one of the concerns of thinkers and is also considered one of the most important human challenges. The loneliness and helplessness of man in the contemporary world and his turning to cyberspace and its undesirable consequences on the soul and body of man, as well as the vast and confusing world of information, have caused the decline of spirituality in the present era. Religion and spirituality balance man in thought, speech and behavior so that man tries to provide for the common good and ensure a healthy family to create a pure and prosperous society and each individual can easily achieve his natural and legitimate rights. "O mankind, there has come to you an admonition from your Lord and a healing for what is in the breasts and a guidance and mercy for the believers" (Surah An-Nur: 4): O mankind, there has come to you an admonition from your Lord that is a source of healing and peace of mind and a mercy and guidance for the believers. Religion and spirituality balance a person's thoughts, speech, and behavior so that a person tries to provide for the common good and ensure a healthy family to create a clean and prosperous society and each person can easily achieve their natural and legitimate rights.

Museums of Sacred Defense and the Imposed War, as one of the most important cultural, political, and social events in the country's contemporary history, are a valuable opportunity and field that can enhance the identity and spirituality of cities and regions of Iran. Combining these fields with the art, profession, and knowledge of urban design in different regions can provide places of memory, ritual, and tourism for tourists. Removing dust from the valuable areas of Sacred Defense in places of memory in historical, cultural, social, physical, and semantic dimensions is considered the most important task.

In this regard, the most important question of the article is "What are the principles, necessities, and strategies for developing tourism in Sacred Defense museums with an approach to promoting spirituality?" Also, in conducting this research, sub-questions will be answered, which are: A- What are the importance and dimensions of spirituality and tourism of Sacred Defense museums? B- What are the tourism strategies of Sacred Defense museums in Iranian cities?

2. Method

The aim of this article is to identify the Sacred Defense museums in Iran in order to develop tourism in these places, based on the contexts and values of the Sacred Defense. This research is conducted using the method of historical, analytical and interdisciplinary research and using documentary, library and case study methods. Considering the objectives, questions and research method, the process of conducting this research will be as follows: explaining the necessity of spirituality, explaining and analyzing Sacred Defense tourism in Iran, and summarizing and drawing conclusions.

3. Findings and Results

One of the problems of the city and citizens in the contemporary era is the lack or shortage of spirituality and spiritual spaces. In other words, cities, with their functionalism and mere attention to daily needs and tasks, have become consumer-oriented and performance-oriented people who are vulnerable to increasing problems and crises in real and virtual spaces in terms of identity and spirit. Therefore, paying attention to spirituality in individual and collective life as well as in the city and urban planning is necessary and significant. One of the policies for increasing spirituality in the city and citizens, especially in the new generations, is to increase cultural spaces with the Iranian Islamic model. War and Sacred Defense Museums, as spiritual spaces, have a positive impact on the attitude and behavioral patterns of citizens and transform them into defenders of the homeland and lovers of the land. Visits by students and tourists to these museums can have a positive impact on the spirituality of cities and the city is promoted to double spirituality. Preserving and spreading the spirit of sacrifice and martyrdom not only plays a significant role in increasing human perfection, but also guarantees the immunity and protection of society against the devils; and although Islamic values also find their expression in this regard in a way. Nevertheless, although during the formation of the glorious Islamic Revolution and during the Holy Defense era, the atmosphere of society was filled with the desire to be martyred and killed in the way of God, various methods are used to promote the culture of martyrdom and sacrifice. The most important foundations and pillars of the Holy Defense museums include the sanctity and God-centeredness of defending the homeland and divine values, which lead to the identity of the city and Islamic society. In the design of the Holy Defense museums, the language of art can be effective and useful in expressing the attractive and beautiful values of the Holy Defense. The Holy Defense museums are a place for remembering and recreating the memories of the Holy Defense and promoting their revival. These places serve as a place for tourists from different groups with

a focus on knowledge-building, which strengthens the continuity of the memories of the Sacred Defense in the context of the citizens' lives.

4. Acknowledgement & Funding

- The manuscript did not receive a grant from any organization.

5. Conflict of Interest

- The authors declare no conflict of interest.

6. Author contribution

All authors share equal responsibility for the content of this paper.

Asghar Molaei; Email: a.molaei@tabriziau.ac.ir; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-040X>

7. References

1. Akbarian, Mojtaba and Yazdanfar, Abbas (2004). Museum and Islamic Perspective, Quarterly Journal of Islamic Architecture Research, Year 1, Issue 2, pp. 130-113.
2. Javadi Yeganeh (2016). Politics of Memory in Urban Space: A Case Study of Museums Established after the Revolution in Tehran, Quarterly Journal of Culture and Communication, Year 17, Issue 34, pp. 183-163.
3. Habibi, Nik Bakhsh. (2011). Study and Identification of the Goals, Tastes, and Needs of Audiences in War Museums (Case Study of the Audiences of the National Air Force Museum in Sacred Defense). Defense Strategy, 9(33), 159-188.
4. Shabani Saroi, Ramadan (2015). Designing and Compiling a Model of Sacred Defense Culture, Quarterly Journal of National Studies, Issue 63, Year 16, pp. 63-45.
5. Masoudi, Hamid et al. (2016). Policy research on promoting the culture of sacrifice and martyrdom in government organizations of Khorasan Razavi Province, Quarterly Journal of National Studies, 17(66):107-89.
6. Vasigh, Behzad (2013). Conceptual explanation of the museum and monuments of the Sacred Defense, Quarterly Journal of Sacred Defense Studies, 9(2):193-208.
7. Vasigh, Leila, and Rajabi Moghadam, Niloufar. (2018). Motivational factors in war tourism (case study: Khorramshahr War Museum). Social Studies of Tourism, 6(11), 1-26.

نقش گردشگری موزه‌های جنگ در ارتقای معنویت شهرهای ایران

اصغر مولائی^۱

۱- نویسنده مسئول، دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

نویسنده مسئول: a.molaei@tabriziau.ac.ir

چکیده

موزه‌های جنگ به عنوان مکان‌های برای روایت جنگ و میراثی معنوی برای جامعه با عطف به گنجینه‌های فرهنگی دفاع مقدس هستند. موزه‌های دفاع مقدس به عنوان مجموعه‌هایی برای جمع‌آوری، شناخت و نشر فرهنگ دفاع مقدس و پژوهش در این راستا ایجاد می‌شوند، نقش پررنگی در فضای روانی جامعه ایفا می‌نمایند. ضرورت و اهمیت این موزه‌ها می‌تواند برگرفته از مبانی فکری و اندیشه‌های دینی و ملی و میهنی باشد. جوامع امروزی با بحران‌ها و معضلات متعددی به ویژه در حوزه معنوی روبه‌روست که پژوهش در راستای قابلیت گردشگری موزه‌های دفاع مقدس در ارتقای معنویت جامعه و شهروندان می‌تواند به بهبود و سلامت معنوی جامعه کمک نماید. بنابراین این مقاله با هدف تبیین ابعاد و ضرورت‌های گردشگری موزه‌های دفاع مقدس با رویکرد معنوی است که با روش تحقیق تحلیلی و بین‌رشته‌ای مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای سعی در انجام این تحقیق دارد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که موزه‌های جنگ علاوه بر تقویت هویت ملی، حقایق جنگ و دفاع را نشر و تبیین می‌نماید. گردشگری با محوریت دفاع مقدس و مکان‌های خاطره نقش مهمی در ارتقای معنویت شهروندان و جامعه دارد. این مهم نیازمند مدیریت جامع و تأمین زیرساخت‌های حمل و نقلی و رفاهی و بسترسازی فرهنگی و اجتماعی برای تحقق و ترویج این روند است.

کلیدواژه‌ها: موزه دفاع مقدس، گردشگری، معنویت ایثار، شهادت، پایداری.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

دوره:

۱

شماره:

۳

صفحه:

۱-۱۸

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۸/۰۶

تاریخ ویرایش:

۱۴۰۴/۰۹/۱۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۹/۱۱

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۱/۱۲

نحوه ارجاع به این مقاله:

مولائی، اصغر. (۱۴۰۴). نقش گردشگری موزه‌های جنگ در ارتقای معنویت شهرهای ایران. *الهیات و سلامت معنوی*، ۱(۳): ۱-۱۸.

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسنده(گان) حق نشر و حقوق انتشار کامل را حفظ می‌کند.

doi 10.22034/jtsh.2025.555945.1017

۱- مقدمه

بحران معنویت در شهرها و سکونتگاه‌های انسانی در دوره معاصر، یکی از دغدغه‌های اندیشمندان و نیز از مهم‌ترین چالش‌های بشری به حساب می‌آید. تنهایی انسان و بی‌پناهی او در دنیای معاصر و روی آوردن به فضای مجازی و عواقب نامطلوب آن بر روح و جسم انسان و نیز دنیای گسترده و مغشوش اطلاعات، باعث افول معنویت در عصر حاضر شده است. دین و معنویت آدمی را در پندار، گفتار و رفتار متعادل می‌کند به طوری که انسان تلاش می‌کند در جهت تأمین مصالح همگانی و تضمین خانواده‌ای سالم بکوشد تا جامعه‌ای پاک و سعادت‌بخش ایجاد نماید و هر فرد به حقوق طبیعی و مشروع خود به آسانی دست یابد. «یا ایها الناس قد جاء تکم موعظةً من ربکم و شفاء لما فی الصدور و هدی و رحمةً للمؤمنین» (سوره نور: ۴): ای مردم پند و ارزی از جانب خداوند به شما داده شده است که مایه بهبودی و آرامش خاطرتان است و رحمت و هدایتی برای مؤمنان است. دین و معنویت آدمی را در پندار، گفتار و رفتار متعادل می‌کند به طوری که انسان تلاش می‌کند در جهت تأمین مصالح همگانی و تضمین خانواده‌ای سالم بکوشد تا جامعه‌ای پاک و سعادت‌بخش ایجاد نماید و هر فرد به حقوق طبیعی و مشروع خود به آسانی دست یابد.

در این میان شهر به عنوان محمل زندگی انسان، می‌بایست بستری برای سعادت حقیقی بر پایه فطرت و اصول و مبانی اصیل و حقیقی فراهم نماید. اغلب طرح‌های شهری و منطقه‌ای به نیازها و مسائل صرف، بسنده کرده و شهرها و مناطق کنونی دارای سیما و منظری یکنواخت و فاقد هویت شده‌اند. در این میان، آموزه‌های مدیریت شهری، طراحی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای توجه چندانی به زمینه‌ها و عوامل هویت‌بخش ایرانی و اسلامی نداشته‌اند. به طوری که در وضعیت فعلی شهرهای ایرانی، ردپای چندانی از مؤلفه‌های هویتی ایرانی-اسلامی به چشم نمی‌خورد. نگرش‌های صرفاً کالبدی و فنی و عملکردی در احداث بناها و راه‌ها و امکانات درون‌شهری و برون‌شهری به سبک ساخت‌وسازهای غربی از جمله این بی‌هویتی و بحران معنویت است.

موزه‌های دفاع مقدس و جنگ تحمیلی، به عنوان یکی از مهم‌ترین رویدادهای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی تاریخ معاصر کشور، فرصت و زمینه‌ای ارزشمند است که می‌تواند به هویت و معنویت شهرها و مناطق ایران را ارتقاء بخشد. تلفیق این زمینه‌ها با هنر، حرفه و دانش طراحی شهری در مناطق مختلف، می‌تواند مکان‌های خاطره، آیینی، گردشگری را برای گردشگران فراهم نماید. زدودن گرد و غبار از زمینه‌های ارزشمند دفاع مقدس در مکان‌های خاطره در ابعاد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، کالبدی و معنایی مهم‌ترین وظیفه محسوب می‌شود.

با این توصیف، هدف این مقاله، بازشناسی موزه‌های دفاع مقدس در ایران به منظور توسعه گردشگری در این مکان‌ها، بر مدار زمینه‌ها و ارزش‌های دفاع مقدس است. این پژوهش با روش تحقیق تاریخی، تحلیلی و پژوهش میان‌رشته‌ای و با استفاده از شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و پژوهش‌های موردی انجام می‌شود. در این راستا مهم‌ترین سؤال مقاله عبارت است: از «مبانی، ضرورت‌ها و راهکارهای توسعه گردشگری موزه‌های دفاع مقدس با رویکرد ارتقای معنویت کدامند؟» همچنین در انجام این پژوهش به سؤالات فرعی نیز پاسخ داده می‌شود که عبارتند از: الف- اهمیت و ابعاد معنویت و گردشگری موزه‌های دفاع مقدس کدامند؟ ب- راهکارهای گردشگری موزه‌های دفاع مقدس در شهرهای ایران چیست؟ با توجه به اهداف، پرسش‌ها و روش انجام تحقیق، فرایند انجام این پژوهش به ترتیب زیر خواهد بود: تبیین ضرورت معنویت، تبیین و تحلیل گردشگری دفاع مقدس در ایران و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.

۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مرتبط با معنویت و موزه‌های جنگ را می‌توان در سه دسته بررسی نمود. دسته اول پژوهش‌هایی که درباره موزه و انواع موزه است، از جمله می‌توان به مقالاتی درباره موزه‌های مردم‌شناسی، گردشگری موزه‌ها، معماری موزه‌ها و نقش آن‌ها در هویت شهرها و مناطق اشاره نمود. دسته دوم پژوهش‌هایی که به ابعاد مختلف جنگ پرداخته‌اند. از آن جمله می‌توان به مقاله «هویت، روایت، جنگ (بررسی رابطه هویت و جنگ با تکیه بر خاطرات جنگ)» اشاره نمود. دسته

سوم پژوهش‌هایی که درباره موزه جنگ و جنبه‌های مختلف آن‌ها است. از آن جمله می‌توان به مقاله‌های «عوامل انگیزشی در گردشگری جنگ (مورد مطالعه: موزه جنگ خرمشهر). مطالعات اجتماعی گردشگری» از وثوقی و رجبی مقدم (۱۳۹۷) «بررسی و شناخت هدف‌ها، سلیق و نیازهای مخاطبان در موزه‌های جنگ (مطالعه موردی مخاطبان موزه ملی نیروی هوایی در دفاع مقدس)» از حبیبی (۱۳۹۰)؛ «تبیین مفهومی موزه و یادمان‌های دفاع مقدس» از وثیق (۱۴۰۲) و «برنامه‌ریزی فرهنگی و ارائه شیوه محاسبه سرانه برای طراحی موزه (نمونه موردی: موزه شهدای شهر شیراز)» اشاره نمود.

با مرور این پژوهش‌ها می‌توان چنین نتیجه گرفت که در مطالعات موزه‌های جنگ، موضوع معنویت مطالعه نشده است. این خلأ در مطالعات جنگ و نقش آن در فضای روحی و روانی شهرها و بازدیدکنندگان و گردشگران موزه‌ها می‌تواند جنبه نوآورانه و بدیع این پژوهش محسوب گردد.

۳- معنویت دینی و فضای معنوی

انسان موجودی است که به غیر از غرایز حیوانی دارای فطرتی الهی است. فطرت، منشأ حرکت و تکاپوی دائمی انسان به سوی کمال است. کشش‌ها و گرایش‌های فطری برخلاف کشش‌های غریزی، ریشه در اندام جسمی ندارند و از ویژگی‌های ثابت و اصیل روحی‌اند. این گرایش‌ها آگاهانه نیستند و شکوفایی استعدادهای فطری، مشروط به برطرف کردن موانع آن‌ها و قرار گرفتن در جهت اصلی کمال است. معنویت‌گرایی انسان نیز یک واقعیت فطری است که خداوند سبحان در وجود انسان، تعبیه کرده است. خداوند درباره فطرت خداگرایی می‌فرماید: «فطره الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم»، (با همان فطرتی که خدا مردم را بر آن سرشته است... تغییری در آفرینش خدا نیست. آیین پایدار همین است) (سوره روم: ۳۰).

انسان‌ها نمی‌توانند نیازهای خود را به تنهایی برطرف کنند و به نوعی به تقسیم کار نیازمندند و از طرفی انسان موجود آزاد و مختاری است؛ لذا محتاج قوانین و حقوقی است که همه به آن احترام بگذارند. آن چیزی که بیش از هر چیز حق را محترم، عدالت را مقدس، دل‌ها را به یکدیگر مهربان و اعتماد متقابل را میان افراد برقرار می‌سازد، تقوا و عفاف را تا عمق وجدان آدمی نفوذ می‌دهد، به ارزش‌های اخلاقی اعتبار می‌بخشد، شجاعت مقابله با ستم ایجاد می‌کند و همه افراد را مانند اعضای یک پیکر به هم پیوند می‌دهد و متحد می‌کند، ایمان مذهبی است. تجلیات انسانی انسان‌ها که مانند ستارگان در آسمان تاریخ پر حادثه انسانی می‌درخشد، همان‌هایی است که از احساس‌های مذهبی سرچشمه گرفته است.

زندگی بشر، خواه ناخواه، هم‌چنان که خوشی‌ها، شیرینی‌ها، به دست آوردن‌ها و کامیابی‌ها دارد، رنج‌ها، مصایب، شکست‌ها، از دست دادن‌ها، تلخی‌ها و ناکامی‌ها دارد و بسیاری از آن‌ها قابل پیش‌گیری یا برطرف کردن است، هرچند پس از تلاش زیاد. بدیهی است که بشر موظف است با طبیعت دست و پنجه نرم کند، تلخی‌ها را تبدیل به شیرینی نماید؛ اما پاره‌ای از حوادث جهان قابل پیش‌گیری و برطرف ساختن نیست؛ مثلاً پیری. انسان خواه ناخواه به سوی پیری گام برمی‌دارد و چراغ عمرش رو به خاموشی می‌رود، ناتوانی و ضعف پیری و سایر عوارض آن، چهره زندگی را دژم می‌کند؛ به علاوه، اندیشه مرگ و نیستی، چشم بستن از هستی، رفتن و جهان را به دیگران وا گذاشتن، به نوعی دیگر انسان را رنج می‌دهد. معنویت مذهبی در انسان نیروی مقاومت می‌آفریند و تلخی‌ها را شیرین می‌گرداند. انسان با ایمان و معنویت می‌داند هر چیزی در جهان حساب معینی دارد و اگر عکس‌العملش در برابر تلخی‌ها به نحو مطلوب باشد، فرضاً خود این غیرقابل جبران باشد، به نحوی دیگر از طرف خداوند جبران می‌شود. از نظر چنین فردی دیگر مرگ نیستی و فنا نیست، انتقال از دنیایی فانی و گذرا به دنیایی باقی و پایدار و از جهانی کوچک‌تر به جهانی بزرگ‌تر است (مطهری، ۱۳۸۰، ص ۳۹).

اولین اثر معنویت دینی از نظر بهجت‌زایی و انبساط‌آفرینی، خوش‌بینی است؛ خوش‌بینی به جهان و خلقت و هستی. معنویت مذهبی از آن جهت که تلقی انسان را نسبت به جهان شکل خاص می‌دهد، به این نحو که آفرینش را هدف‌دار و هدف را خیر و تکامل و سعادت معرفی می‌کند، طبعاً دید انسان را نسبت به نظام کلی هستی و قوانین حاکم بر آن خوش‌بینانه می‌سازد. آری معنویت است که زندگی را در درون جان ما وسعت می‌بخشد و مانع فشار عوامل روحی می‌شود.

دومین اثر معنویت مذهبی از نظر بهجت‌زایی و انبساط‌آفرینی روشن‌دلی است. انسان همین که به حکم معنویت و ایمان مذهبی، جهان را به نور حق و حقیقت روشن دید، همین روشن‌بینی، فضای روح او را روشن می‌کند و در حکم چراغی می‌گردد که در درونش روشن شده باشد. برخلاف یک فرد بی‌ایمان که جهان در نظرش پوچ است، تاریک است و خالی از درک و بینش و روشنایی است.

سومین اثر معنویت مذهبی از نظر تولید بهجت و انبساط‌امیدواری به نتیجه خوب و تلاش خوب است. از نظر منطق مادی، جهان نسبت به مردمی که در راه صحیح و یا راه باطل، راه عدالت یا راه ظلم، راه درستی یا راه نادرستی می‌روند، بی‌طرف و بی‌تفاوت است؛ ولی در منطق فرد با ایمان، جهان نسبت به تلاش این دو دسته بی‌طرف و بی‌تفاوت نیست. عکس‌العمل جهان در برابر این دو نوع تلاش یکسان نیست؛ بلکه دستگاه آفرینش حامی مردمی است که در راه حق و حقیقت و درستی و عدالت و خیرخواهی تلاش می‌کنند: «إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ؛ اگر خدا را یاری کنید (در راه حق گام بردارید) خداوند شما را یاری می‌کند». «إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ؛ اجر و پاداش نیکوکاران هرگز هدر نمی‌رود».

چهارمین اثر معنویت مذهبی از نظرگاه بهجت و انبساط، آرامش خاطر است. انسان فطرتاً جویای سعادت خویش است. از تصور وصول به سعادت غرق در مسرت می‌گردد و از فکر یک آینده شوم و مقرون به محرومیت، لرزه بر اندامش می‌افتد و سخت دچار دلهره و اضطراب می‌گردد.

یکی دیگر از آثار معنویت مذهبی از جنبه انبساط‌بخشی برخوردار است که «لذت معنوی» نامیده می‌شود. انسان دو گونه لذت دارد: یک نوع لذت‌هایی است که به یکی از حواس انسان تعلق دارد که در اثر برقراری نوعی ارتباط میان یک عضو از اعضا با یکی از مواد خارجی حاصل می‌شود. نوع دیگر، لذت‌هایی است که با عمق روح و وجدان آدمی مربوط است و به هیچ عضو خاص مربوط نیست و تحت تأثیر برقراری رابطه با یک ماده بیرونی حاصل نمی‌شود؛ مانند لذتی که انسان از احسان و خدمت، یا از محبوبیت و احترام، و یا از موفقیت خود یا فرزند خود، یا لذت عبادت و پرستش خدا به دست می‌آورد.

ایجاد فضای معنوی، یکی از راه‌های، تقویت معنویت در زندگی است؛ چرا که اگر انسان در راستای معنویت قرار نگیرد و فرصت و زمینه حضور معنوی و تهذیب نفس را فراهم نشود، ممکن است به جهت مخالف یعنی زمینه‌های مجازی و غیرحقیقی جذب شود. ایجاد کاروان‌های فرهنگی به سوی مکان‌های خاطره و موزه‌های دفاع مقدس و مسیرها و محورهای عملیاتی، یکی از این راه‌هاست. شکل‌گیری جو عاطفی، همدلی گردشگران، می‌تواند معنویت و صافی دل گردشگران و خلوص و ارادت آن‌ها را به دین و ارزش‌ها و معارف دینی و ملی ارتقا دهد.

قرآن کریم تعیین سرنوشت هر ملتی را به دست خود آنان دانسته است: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» در حقیقت، خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد، تا آنان حال خود را تغییر دهند (سوره رعد: ۱۱). اندیشیدن به الگویی متعالی و مبتنی بر ارزش‌ها و معیارهای اصیل اسلامی یکی از ضرورت‌های جامعه ایرانی است. الگویی که ضمن تأمین نیازهای مختلف بشری، سعادت حقیقی را برای جامعه به همراه داشته باشد. برنامه‌ریزی و طراحی برای پیشرفت و تأمین نیازهای جامعه و توسعه شهری، نیازمند الگوهای بومی است.

الگوی ایرانی-اسلامی با پیوند اهداف متعالی اسلامی با نیازها و ارزش‌های محیطی مناطق مختلف سرزمین ایران، الگویی حقیقی و کارآمد را برای جامعه ایرانی ارائه می‌نماید. برنامه‌ریزی و پیشرفت بر مدار الگوی ایرانی-اسلامی می‌تواند

در موضوعات مختلف به کار گرفته شود. برنامه‌ریزی و طراحی محیطی با الگوی ایرانی-اسلامی می‌بایست در مقیاس‌ها و حوزه‌های مختلف از کلان تا خرد پیاده شود. ارتقای معنویت فضاهای زیست بشر، با تأکید بر مکان‌های مذهبی و تقویت گردشگری فرهنگی و دفاع مقدس یکی از راهبردهای این الگو است.

۴- گردشگری دفاع مقدس با رویکرد معنوی

جهانگردی با انگیزه‌های گوناگونی صورت می‌گیرد. برخی از این انگیزه‌ها به فرهنگ و آیین‌های مربوط به آن مرتبط می‌گردد. از این رو توریسم فرهنگی، توریسم اجتماعی و توریسم مذهبی دارای انگیزه‌های مشترکی هستند. فرهنگ جاذبه اصلی گردشگری است. بدون فرهنگ که تفاوت‌ها را ایجاد می‌کند، همه جاها شبیه به هم به نظر می‌رسند. گردشگری مذهبی یکی از قدیمی‌ترین و پررونق‌ترین گردشگری‌های گذشته و حال حاضر در سراسر جهان است که قدمت آن به فرهنگ دینی می‌رسد. اگر نگاهی به تاریخ گذشته در زمینه‌ی سفرها و گردش‌های مذهبی داشته باشیم به گردش‌های مذهبی چون مراسم مقدس یونانیان باستان در معابد آپلون و...، سفرهای مصریان برای دیدار از فرعون (دورانت، ۱۳۷۰، ص ۲۰۵). ایرانیان باستان به معبد آناهیتا در کنگاور و نظایر آن برمی‌خوریم که هر یک به گونه‌ای، قدمت و رواج این شکل از گردشگری را در میان ملل مختلف نشان می‌دهند.

گردشگری فرهنگی به آن بخش از گردشگری اطلاق می‌شود که به جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی توجه می‌شود. گردشگری می‌تواند برای حفظ و تجدید حیات فعالیت‌های مختلف فرهنگی اثرات مثبتی داشته باشد. توریسم فرهنگی به عنوان نمونه می‌تواند در برگیرنده اجرای هنرهای نمایشی، بازدیدهای فستیوالی از آثار تاریخی و یادبودها، تورهای آموزشی، موزه‌ها، میراث‌های طبیعی و فستیوال‌های مذهبی باشد.

گردشگری و گذران اوقات فراغت به شیوه‌ای جدید، پدیده‌ای پیامدی و همزمان جز جدایی‌ناپذیر جامعه‌ی صنعتی و حلقه‌ای مهم در باز تولید آن است (مؤمنی، ۱۳۸۶، ص ۱۵)؛ زیارت و گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادهای دینی - مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیای انسانی در شکل‌گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم‌انداز فرهنگی است. در میان گردشگران مذهبی با دو گروه مواجه هستیم: یکی زائران، کسانی که انگیزه‌ی آن‌ها از مسافرت، فقط انجام امور مذهبی است و زمان و مدت اقامت آن‌ها، تابع اوقات فراغت نیست و دیگری، گردشگران مذهبی که ضمن انجام زیارت و شرکت در مراسم مذهبی از مکان‌های دیگر گردشگری (اعم از مذهبی و غیر زیارتی) نیز دیدن می‌کنند و یا به عبارتی دیگر، اهداف مسافرت آن‌ها چندمنظوره با اولویت زیارت است. با این وجود امروزه گردشگری مذهبی با همه‌ی اجزاء و گونه‌های مختلف آن، به سبب ویژگی‌های ساختاری و کارکردی خاص، توانسته خود را در متن گردشگری جهانی جای دهد، به طوری که حوزه نفوذ آن سراسر جهان را فرا گرفته است (Nolan, 1989, p.11; Santos, 2004, p.8). به هر حال پیدایش حیات، شکل‌گیری، رشد و توسعه‌ی شهرهای مذهبی، محصول ارتباط متقابل و پیامدهای فضایی جهان‌بینی با محیط است.

در این نوع گردشگری، مکان‌های زیارتی و مراسم و شعائر مذهبی مدنظر توریست‌ها قرار می‌گیرد، مانند زیارت کعبه، اورشلیم و مشهد. زیارت از ویژگی‌های معمول مذاهب قومی و ادیان جهانی است. سفر به اماکن زیارتی اغلب حرکت دسته جمعی تعداد کثیری از زائران را به آن مناطق در پی دارد. این امر به ویژه برای پیروان دین اسلام، هندو و مسیحیت حائز اهمیت است؛ بنابراین چنین مکان‌هایی که به دور از محل سکونت پیروان آن دین قرار دارند، به عنوان ایجادکننده یک جریان جهانگردی هستند که انگیزه اصلی آن انگیزه دینی است (قادری و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۷۷-۸۸). به اعتقاد راپوپورت هویت شهرها ریشه در فرهنگ مردم آن‌ها دارد و معتقد است که عامل فرهنگی به ویژه اعتقادات مذهبی مردم، اساس ایجاد زیستگاه‌های انسانی بوده است. وی اساس عمل نظم‌دهی به سکونتگاه‌ها را مذهب می‌داند که غالباً به شیوه‌ای نمادگرایانه صورت می‌گرفته است (راپوپورت، ۱۳۶۶، ص ۱۹).

مَنْ يُعْظِمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ (سوره حج: ۳۲)؛

هر کس شعائر خدا را بزرگ شمارد بی‌تردید (این تعظیم شعائر الهی) نشأت یافته از تقوای دل‌هاست. مفهوم این آیه نسبت به تمام شعائر اسلامی عمومیت دارد. به عبارت دیگر «تمام آنچه در برنامه‌های دینی وارد شده و انسان را به یاد خدا و عظمت آئین او می‌اندازد شعائر الهی است و بزرگداشت آن نشانه تقوای دل‌ها است». شعائر، جمع شعیره، به معنی علامت و نشانه است؛ بنابراین شعائرالله به معنی نشانه‌های پروردگار است که شامل سرفصل‌های آئین الهی و برنامه‌های کلی و آنچه در نخستین برخورد با این آئین چشمگیر است و از جمله مناسک حج، ساختن مرقد و آرامگاه برای اولیاءالله، اذان، نشر معارف دینی، عزاداری و احیای سنت‌های اهل بیت است که انسان را به یاد خدا می‌اندازد، خداوند در مورد صفا و مروه نیز در آیه ۱۵۸ سوره بقره می‌خوانیم که آن هم از شعائر الهی است: (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ) (سوره بقره: ۱۵۸). تمام آنچه در برنامه‌های دینی وارد شده و انسان را به یاد خدا و عظمت آئین او می‌اندازد شعائر الهی است و بزرگداشت آن نشانه تقوای دل‌ها است (مکارم، ۱۳۷۱، ج ۱۴، ص ۹۶-۹۷). بنابراین هرکسی برای تعظیم و بزرگداشت شعائر حرکت و عملی انجام دهد، منشأ این عمل او از تقوای قلب خواهد بود و حقیقت تعظیم هم آن است که مقام و موقعیت این شعائر را در افکار و اذهان و ظاهر و باطن بالا ببرند و آنچه درخور احترام و عظمت آن‌ها است به جای آورند. «تعظیم شعائر الهی» به این است که «جنبه‌ی نمادین داشته باشد؛ خودش هم یک حرکت است؛ اما بیشترین تأثیری که مورد توجه است، آن تأثیر نمادین است. احیاء هجرت امام رضا (ع) به ایران و نشر معارف آن حضرت، تلاش در جهت آفرینش محیطی هماهنگ با سیاق آن امام معصوم، می‌تواند در راستای بزرگداشت شعائر الهی و در مسیر تقوی قرار گیرد.

احیای فرهنگ دفاع مقدس به عنوان نمونه‌ای بارز از شعائر الهی و طریق اولیاءالله، از طریق ایجاد مکان‌های خاطره و موزه‌ها و جریان گردشگری دفاع مقدس یکی از راهکارهای توسعه توریسم فرهنگی با رویکرد معنوی است. در توریسم فرهنگی با رویکرد معنوی عوامل متعددی می‌توانند زمینه‌ساز جذب توریست‌ها باشند که وجود مکان‌های خاطره نظیر موزه‌های دفاع مقدس می‌تواند یکی از این عوامل باشد. علاقه‌مندی شهروندان بومی و غیربومی و گردشگران علاوه بر خاطره‌انگیزی و تعلق خاطر آن‌ها به مکان‌های خاطره، ایجاد زیرساخت‌های لازم در راستای تأمین رفاه و نیازمندی‌های گردشگران ضروری خواهد بود.

گرامیداشت شعائر الهی در زمینه آیین‌های مذهبی می‌تواند به پایداری فرهنگی و توسعه پایدار کمک نماید. دفاع مقدس و مکان‌های گرامیداشت این دفاع، یکی از زمینه‌های آن نوع پایداری است. شهرها با برخورداری از موزه‌ها، به ویژه موزه‌های دفاع مقدس، پایدارتر شده و فرهنگ و هویت خود را تحکیم می‌بخشند. شهروندان و نسل‌های آتی با برقرار ارتباط با این فضاها، زمینه بهره‌مندی از معنویت دینی و ملی را برخوردار بوده و به نوعی از به هویت ملی و مذهبی و جلوه‌های معنوی آن جذب شده و آن را بخشی از هویت خود و شهر می‌پندارند.

۵- فلسفه موزه‌های دفاع مقدس

انتقال فرهنگ ایثار و دفاع مقدس امری ضروری و بدیهی است. این مهم در آیات و روایات به طور مکرر توصیه شده است. رسول خدا (ص) فرمود: به فرزندان خود شنا کردن و تیراندازی بیاموزید. همچنین فرمود: فرزندان‌تان را گرامی بدارید و آنان را نیکو تربیت کنید که آرزیده می‌شوید (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص ۲۴۹). فرهنگ دفاعی کشور، هم از نظر معنا و هم ساختار، مشتکل بر زیرساخت‌ها و ارکان فرهنگ ملی است که امکان ابقاء، پیشرفت و تعالی جامعه در شرایط امن را فراهم ساخته است. اقتدار نظام اسلامی هم در شرایط کنونی محیط امنیتی، نیازمند بازتولید، بازشناسی، تحکیم و ساختارمندی مدبرانه، آینده‌نگرانه و هدفمند مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی است. در ترسیم مدل و الگوی فرهنگ دفاع مقدس بر مبنای متغیرهای بینشی، گرایشی و کنشی به عنوان سه بعد اصلی الگو و مؤلفه‌های ۹گانه شامل خدامحوری، ولایت‌محوری، معاد باوری (مؤلفه‌های بینشی) مقصد الهی، کرامت انسانی، معنویت‌گرایی (مؤلفه‌های گرایشی) پاسداشت سبک زندگی اسلامی ایرانی، انقلابی و بسیجی، مدیریت جهادی (مؤلفه‌های کنشی) تشکیل می‌دهند (شعبانی سارویی،

۱۳۹۴، ص ۴۹). این فرهنگ الگوهای سمت‌گیری نسبت به موضوعات مختلف و مرتبط با استقلال و بالندگی کشور را سامان می‌دهد و افراد و جامعه را برای اقدامات مختلف آماده می‌کند (همان، ص ۴۵).

جدول ۱. الگوی فرهنگ دفاع مقدس در ابعاد بینشی و اعتقادی و مؤلفه‌های آن (شعبانی سارویی، ۱۳۹۴، ص ۵۶-۵۰).

ردیف	مفهوم	ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
۱	الگوی فرهنگ دفاع مقدس	بینشی / اعتقادی	۱- خدا محوری	۱- خداپاوری و خداگرایی
				۲- ایمان به امداد نصرت الهی
				۳- اعتقاد به محبت و ارزش‌های الهی
				۴- ایمان به ارزش‌های اسلامی
		۲- ولایت مداری	۱- شناخت و باورمندی به جایگاه و اختیارات ولایت	
			۲- شناخت و پذیرش اندیشه‌ها، منویات، اولویت‌ها و مطلوبیت‌های رهبری	
			۳- باور به اطاعت از ولی ولایت مطلقه ولی فقیه	
			۴- معتقد به دفاع از حریم ولایت	
		۳- معاد باوری	۱- ایمان به بازگشت همه انسان‌ها به سوی خدا	
			۲- اعتقاد به عالم برزخ و قیامت و پاداش و جزای پس از مرگ	
			۳- باور به رسیدن به احدی الحسین (یکی از دو نیکویی)	
			۴- اعتقاد به رسیدگی دقیق و عادلانه به اعمال در آخرت	
۲	الگوی فرهنگ دفاع مقدس	گرایشی / اخلاقی	۱- مقصد الهی	۱- اخلاص
				۲- توکل
				۳- رضا
				۴- تسلیم
		۲- کرامت انسانی	۱- عزت‌خواهی، صداقت و درست‌کاری	
			۲- شجاعت و ایستادگی در برابر دشمن	
			۳- خودباوری و اعتقاد به نفس	
			۴- عفو، گذشت و وفای به عهد	
		۳- معنویت‌گرایی	۱- شور و حال عارفانه	
			۲- انس با قرآن و عترت	
			۳- ساده‌زیستی و فروتنی	
			۴- بی‌اعتقادی به زخارف دنیوی	
۳	الگوی فرهنگ دفاع مقدس	رفناری / کرداری	۱- پاسداشت سبک زندگی اسلامی-ایرانی	۱- پایبندی به هویت اسلامی
				۲- حفظ اصالت هویت ایرانی
				۳- رعایت سنت‌ها و آداب و رسوم اسلامی ملی
				۴- آمادگی برای دفاع از مرزهای کشور
		۲- انقلاب و بسیجی	۱- مردمی و حضور در میدان‌های دشواری	
			۲- پیروی و تبعیت از ولایت امر	
			۳- حماسه‌گرایی، شهادت‌طلبی و استکبار ستیزی	
			۴- بصیر و هوشمند در دفاع از انقلاب اسلامی	
		۳- مدیریت جهادی	۱- پایبندی به قوانین و رعایت سلسله مراتب	
			۲- تکلیف‌گرایی و استفاده از راه‌های میان‌بر	
			۳- مجاهدت، استقامت، روحیه مقاومت و پایداری در برابر دشمن	
			۴- تعهد، قاطعیت و کارآمدی	

گذشت بیش از یک ربع قرن از حماسه هشت سال دفاع مقدس، ضرورت و روزافزون ارائه الگوی فرهنگ دفاع مقدس را برای بهره‌گیری نسل جدید و بازنمایی به دیگر جوامع اسلامی در شرایط جنگ نیابتی امروز برجسته ساخته است. در شرایط حاضر که با پدیده‌های نوپدید در هویت‌سازی و تغییر فرهنگ کشور مواجهیم، اقداماتی مانند: تبیین ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ دفاع مقدس در سطوح و عرصه‌های مختلف از سوی مراکز پژوهشی نظیر موزه‌های دفاع مقدس، گفتمان‌سازی صحیح فرهنگ دفاع مقدس در خانواده‌ها، مراکز آموزشی و عرصه‌های عمومی جامعه (نظیر موزه‌های جنگ و دفاع مقدس)، مطالبه‌گری از مسئولان در باز نشر فرهنگ دفاع مقدس، الگو بودن رزمندگان و ایثارگران هشت سال دفاع مقدس در پایبندی به فرهنگ دفاع مقدس و انتقال آن‌ها به نسل جدید، توسعه برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی تربیت مدرس و مربی دفاع مقدس در سطح حوزه‌های علمیه و مراکز آموزش عالی، تعیین واحد درسی خاصی با عنوان «فرهنگ دفاع مقدس» در مراکز علمی و آموزشی، دوره‌های ارتقای توانمندی علمی بصیرتی مدیران و کارشناسان فرهنگی، تدوین برنامه‌های ویژه در رسانه ملی و فضای مجازی به منظور تولید برنامه‌های جدید در بازشناسی فرهنگ دفاع مقدس و نیز اندیشه‌ورزی و نظریه‌پردازی از سوی محققان کشور در کرسی‌های آزاداندیشی از روش‌های مهم در بهره‌گیری از فرهنگ دفاع مقدس (که ریشه در فرهنگ اصیل دینی ایرانی دارد)، در توسعه و تعمیق هویت ملی است. (شعبانی سارویی، ۱۳۹۴، ص ۶۱-۶۰).

فرهنگ شهادت، مجموعه‌ای از اعتقادات و آموزه‌هایی است که باعث شکل‌گیری روحیه شجاعت، مبارزه و جهاد در راه خدای متعال و نهایتاً کشته شدن در راه ایمان و عقیده است. محور اصلی این فرهنگ نیز همان شهید و انگیزه‌های متقن و مقدسی است که او را به سمت شهادت‌طلبی سوق می‌دهد (پژوهشگاه فرهنگ و هنر و ارتباطات، ۱۳۸۱). ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، رایج کردن ارزش‌ها و هنجارهای بذل و بخشش تا مرتبه جان، آداب و رسوم از خود گذشتگی و جان فشانی شهدا و خلق‌های ایثارگران و شهدا برای توسعه اسلامی انسان‌ها، به صورت مستقیم (رو در رو) یا غیرمستقیم (غیرحضور) با ایجاد تغییر ملموس در جامعه را ترویج فرهنگ ایثار و شهادت گویند (مسعودی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۹۲). عوامل اصلی و مهم در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت شامل نیروزمینه‌های آموزش، پژوهش، تبلیغ و نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار، تعریف فرایندهای اجتماعی-تربیتی و مشوق‌ها، تالیف متون آموزشی-پژوهشی و رسانه‌ای و نمادسازی در الگوهای ایثار، مقاومت و شهادت است (شکل ۱).

شکل ۱. عوامل کلیدی در ساختار، رویه و محتوا و نمادسازی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (نگارنده)

۶- بحث و یافته‌ها

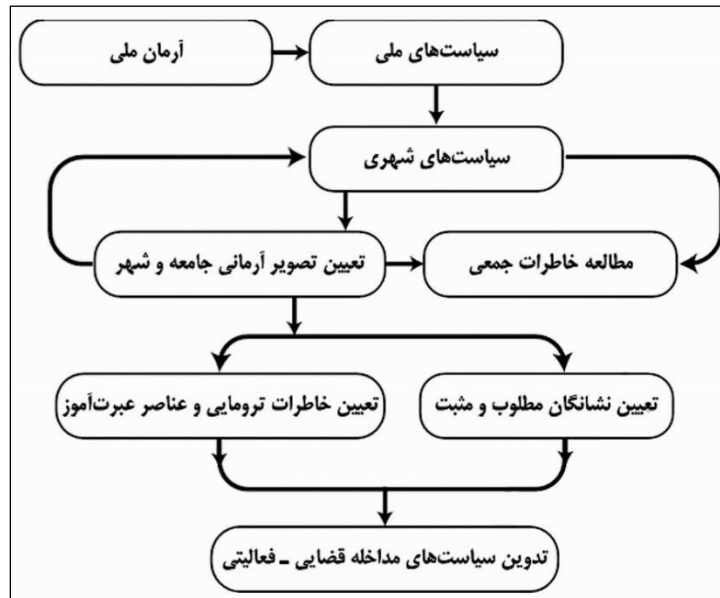
۶-۱- هویت و فرهنگ پایداری و ایثار

جهاد و دفاع از میهن و ارزش‌های اسلامی یکی از مهم‌ترین ارکان اندیشه اسلامی است. جامعه ایرانی توانست با پارادایم کربلا را به عنوان زیرساخت شهادت‌گرایی خود شکل دهد و از این طریق در برابر موج‌های تهدید منطبق‌های بین‌المللی مقاومت کند (فرزانه، ۲۰۰۷، ص ۸۶). فرهنگ شهادت‌طلبی به عنوان یکی از اصلی‌ترین منبع قدرت نرم در بین مسلمانان محسوب می‌شود و هم‌چنین هر اندازه که فراموشی جهاد و شهادت در جامعه اسلامی موجب ذلت مسلمانان آن جامعه می‌شود، به همان اندازه برخورداری از روحیه جهاد شهادت، آفریننده قدرت نرم بالندگی و بازدارندگی در مقابل دشمن را دارد (محمدی، ۱۳۸۹، ص ۹) و (مسعودی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۹۳).

فرهنگ ایثار و شهادت در زمره ابعاد هویت دینی قرار می‌گیرند؛ چرا که منظور از هویت دینی، میزان شناخت فرد از تعلق و ارتباطش نسبت به دینی خاص و پیامدهای ارزشی مثبتی که فرد برای این تعلق و ارتباط قائل است و سرانجام احساس خاص فرد نسبت به دین و نسبت به دیگرانی که مثل او رابطه‌ای مشابه با آن دین دارند، است. به بیان دیگر هویت دینی تعریف شخص از خود بر اساس تعلق داشتن نسبت به دینی خاص به همراه ملاحظات ارزشی و احساسی مترتب با آن است؛ اما هویت دینی در ایران منبعث از هویت اسلامی است و تفاوت چندانی با آن نمی‌کند. هویت اسلامی یعنی اعتقاد و التزام عملی به انجام دادن فرائض دین اسلام و نشان دادن رفتاری که فرد را از پیروان مذهب دیگر متمایز می‌کند. از این رو از خود گذشتگی و مجاهدت و شهادت به عنوان بخشی از آموزه‌های دینی و هویت دینی کاملاً روشن‌اند (مسعودی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۹۴). دفاع از وطن از جایگاه اسلامی برخوردار است و این نوع مبارزه و مجاهدت در راه اسلام از قداست برخوردار است. این قداست می‌تواند منبع و دلیلی برای ترویج فرهنگ دفاع مقدس در موزه‌های جنگ در شهرها و مناطق ایرانی واقع شود.

موزه در تمام جهان در طول همین فرایند خاطره‌سازی و تاریخی‌سازی خاطره در دوران مدرن ایجاد شد. در موزه بخش‌های خاصی از تاریخ‌گزینش شده و به نمایش گذاشته می‌شود و بخش‌های دیگر در تاریکی باقی می‌مانند (جوادی یگانه و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۶۴). خاطره برای حفظ و تداوم در طول تاریخ نیازمند «مکان‌های خاطره» است که نشان‌دهنده سنت‌های ملی، یادمان‌ها و ابزارهایی است که به آن ساختار بخشیده‌اند. مکان‌های خاطره نوعی «تاریخ فکری» است (همان، ص ۱۶۷). احیاء، بازآفرینی و تداوم خاطرات ملی به ویژه خاطرات مربوط به جنگ‌های ملی و دفاع مقدس در متن زندگی جامعه، نیازمند سیاست‌ها و فرایندهایی است که در جریان این فرایند رشادت‌ها و خاطرات و ایثارها و فداکاری‌های رزمندگان و شهدا به عنوان تصویر آرمانی جامعه و شهر تعیین می‌شود. این تصاویر در قالب خاطرات جمعی در قالب نشانه‌ها و نمادهایی در متن زندگی اجتماعی و فرهنگی جامعه به نمایش گذاشته می‌شود.

موزه دفاع مقدس نه تنها خاطره جنگ را بلکه تاریخ کل کشور را روایت می‌کند. این روایت نیز همچون تمامی روایت‌های رسمی گرایش به تسلسل، پیوستگی و حذف تمامی شکاف‌ها و گسست‌ها دارد. کل تاریخ در تالارهای هفت‌گانه به نام تالار آستانه، تالار حیرت و حقانیت، تالار دفاع، تالار مقابله و آرامش، تالار شهادت، تالار پیروزی و تالار سرانجام روایت می‌شود (جوادی یگانه و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۸۰).

شکل ۲. فرایند تدوین سیاست‌های خاطره شهری (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۲).

۶-۲- ترویج و انتقال فرهنگ پایداری و ایثار

یکی از ضرورت‌های پایداری هر جامعه‌ای به ویژه جامعه اسلامی ایرانی، پایداری اجتماعی و برای نسل‌های مختلف آن از طریق آموزش، انتقال و تقویت فرهنگ وطن‌دوستی، دفاع از میهن و فداکاری و ایثار برای میهن است. نسل‌های مختلف جامعه در مواجهه با تهاجمات و مخاطرات دشمنان، با ایستادگی در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی، رسانه‌ای و سیاسی میهن خویش را حفظ می‌نمایند. در غیر این صورت صفوف جامعه با تهدیدات دشمنان از هم پاشیده و زمینه برای سلطه بیگانگان فراهم می‌شود.

اگر فرهنگ مقاومت و ایثار و فداکاری در مردم یک کشور ضعیف بوده یا وجود نداشته باشد، آن کشور به آسانی در برابر تهاجمات و دخالت‌های بیگانگان، شکننده بوده و به آسانی سقوط خواهد کرد. نمونه بارز این امر، سلطه کشورهای امپریالیستی بر مستعمراتی همچون کشورهای آمریکای لاتین، بسیاری از کشورهای آفریقایی، برخی کشورهای حاشیه خلیج فارس است. سقوط حاکمیت کشورهایی مثل یوگسلاوی، عراق، سوریه و ونزوئلا نشانگر ضعف این فرهنگ و نیز نبود ساختارهای قدرتمند در ابعاد مختلف حاکمیت آن کشورهاست.

یکی از نمادهای فرهنگ پایداری و ایثار، ایستادگی ملت ایران در برهه‌های متعددی از تاریخ ایران زمین است. فرهنگ ایثار در مقاطع حساسی از تاریخ ایران مانند وقایع زیر در حافظه تاریخ ماندگار است: (۱) ایستادگی مردم تبریز در قیام مشروطه و حمله روس‌ها (۲) ایستادگی و ایثار میرزا کوچک خان جنگلی در برابر حملات روس‌ها و انگلیسی‌ها (۴) مبارزه مردم جنوب ایران در برابر استعمار انگلیسی‌ها با رشادت رئیس‌علی دلواری (۵) ایستادگی و مقاومت مردم ایران در انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ به رهبری امام خمینی (ره) (۶) مقاومت تاریخی ملت ایران و حمایت از رزمندگان در جنگ تحمیلی عراق بر علیه ایران (۷) مقاومت و ایثار مردم فداکار در فتنه‌های مختلف داخلی از جمله فتنه‌های ۱۳۸۸ و دی‌ماه ۱۴۰۴ (۸) فرهنگ میدان‌داری و تجمعات خودجوش مردمی در جنگ تحمیلی رژیم صهیونیستی و آمریکا بر علیه ایران در ۱۴۰۴ و ۱۴۰۵ که توطئه‌ها دشمنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و نظامی را خنثی نموده و ملتی پایدار برای ظهور تمدنی اسلامی ایرانی را به نمایش می‌گذارند.

۶-۳- تکریم و بزرگداشت مقام شهدا و ایثارگران

فرهنگ ایثارگری که جایگاهی رفیع در اعتقادات تشیع دارد، ریشه در مبانی قرآن و اهل بیت علیهم السلام دارد. امام حسین (ع) با نثار خون خود، فرهنگی ماندگار در جهاد حق علیه باطل خلق نمودند که همیشه استوار و ماندگار خواهد بود. جهادگران و ایثارگران بسیاری در طول تاریخ با تأسی به امام حسین (ع)، نقش مهمی در قیام‌های آزادی‌خواهی و حق‌طلبی ایفا نموده‌اند. از جمله این قیام‌ها به پیروی از مرام امام حسین (ع) و نپذیرفتن ذلت و ظلم می‌توان به قیام مختار ثقفی، حماسه مردم مؤمن مشهد اردهال کاشان به تأسی از امام حسین (ع) و معروف به عاشورای ایران، انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره) و مقام‌های شیعیان در جوامع اسلامی اشاره نمود.

مجاهدان در راه خدا نزد خدا جایگاهی رفیع دارند و تکریم آنان بر مسلمانان لازم است و این تکریم به جهت ارزش جهاد است که ذوره‌الاسلام (قله اسلام) نامیده شده و مجاهدان نیز در ردیف اولیای الهی دانسته شده‌اند که حضرت علی (ع) در وصف آنان گفتند: «جهاد دری است از درهای بهشت که خدا آن را برای اولیای خاص خود گشوده است». خداوند متعال در سوره نساء، آیه ۹۵ فرمود: «مؤمنان دانشسته از جهاد که آسیب‌مند نیستند، با آنان که با مال و جان خود در راه خدا پیکار می‌کنند، یکسان نیستند؛ زیرا خدا کسانی را که با مال و جان خود جهاد می‌کنند، در مقام و منزلت بر وانشستگان برتری داده و خدا همه مؤمنان را به فرجامی نیکو مژده داده است و خدا مجاهدان را بر وانشستگان برتری بخشیده و برای آنان پاداشی بزرگ مقرر داشته است» (جوادی آملی، ۱۳۹۴، ص ۳۸۹).

رسول خدا (ص) فرمود: هر کس نامه رزمنده‌ای را برساند، همانند کسی است که برده‌ای را آزاد کرده است و او در پاداش رزم رزمنده شریک است. امام صادق (ع) فرمود: سه کس دعایشان مستجاب است: یکی از آن‌ها رزمنده در راه خداست؛ پس بیندیشید که چگونه او را جانشینی می‌کنید. رسیدگی به امور مربوط به مجاهد جبهه رفته مانند جانشینی او در امور شخصی وی است (همان، ص ۳۹۰).

سزاوار است آدمی با هدف شناخت آفریدگار هستی و عبرت‌گیری از سرگذشت گذشتگان، به سیر و گردش در زمین بپردازد و در آیات و روایات هم به این گونه گردشگری و فایده‌های معرفتی و مادی آن اشاره شده است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «در زمین گردش کنید تا سرانجام کسانی را که پیش از شما بودند ببینید (سوره عنکبوت: ۲۰)». در آیه دیگر می‌فرماید: «آیا در زمین گردش نکردند تا ببینند فرجام کسانی که قبل از آنان بودند، چگونه بود؟ آن‌ها نیرومندتر از اینان بودند و زمین را بیش از اینان دگرگون ساختند و آباد کردند (جوادی آملی، ۱۳۹۴: ۷۵۰-۷۴۹)».

برنامه‌ریزی شهرها و مناطق باید با اهمیت دادن به زمینه‌های هویتی ملی و مذهبی و محلی، به ارتقای معنویت شهرها کمک نمایند. یکی از این زمینه‌ها افزایش سرانه فضاهای فرهنگی، به ویژه موزه‌هاست. مکان‌یابی موزه‌های مختلف در شهرها می‌تواند به گردشگری معنوی به ویژه برای دانش‌آموزان، گردشگران و سایر اقشار جامعه افزایش دهد. وجود موزه‌ها در شهر و تأکید بر آن در برنامه‌ریزی و طراحی شهری، راهبردی فرهنگی و در راستای توسعه پایدار شهری خواهد بود.

۷- نتیجه‌گیری

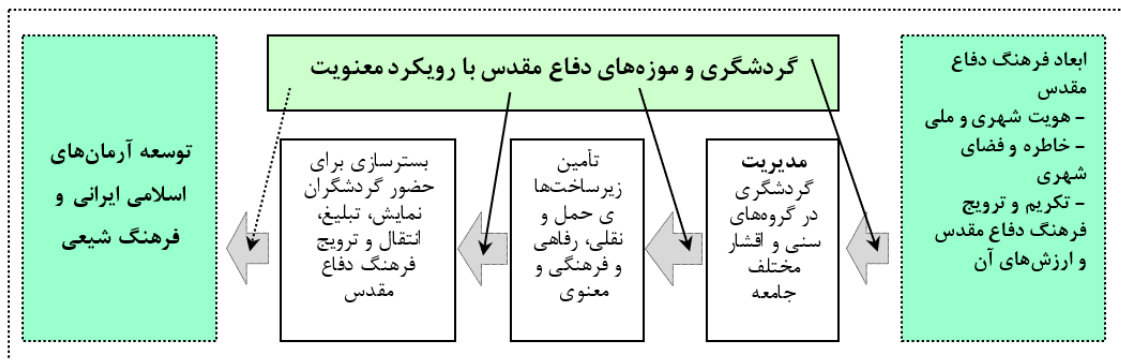
یکی از مسائل شهر و شهروندان در دوره معاصر، نبود یا کمبود معنویت و فضاهای معنوی است. به عبارت دیگر شهرها با عملکردگرایی و توجه صرف به نیازمندی‌ها و کارهای روزانه، به افرادی مصرف‌گرا و عملکردگرا تبدیل شده‌اند که از لحاظ هویتی و روحی، اقشاری آسیب‌پذیر در برابر معضلات و بحران‌های فزاینده در فضاهای واقعی و مجازی هستند؛ از این رو توجه به معنویت در زندگی فردی و جمعی و نیز در شهر و شهرسازی امری ضروری و قابل توجه است.

یکی از سیاست‌های افزایش معنویت در شهر و شهروندان، به ویژه نسل‌های جدید، افزایش فضاهای فرهنگی با الگوی اسلامی ایرانی است. موزه‌های جنگ و دفاع مقدس به عنوان فضاهایی معنوی بر نحوه نگرش و الگوهای رفتاری شهروندان تأثیری مثبت گذاشته و آن‌ها را به افرادی مدافع وطن و دوست‌دار سرزمین مبدل می‌نماید. بازدیدهای دانش‌آموزان و

دانشجویان و گردشگران از این موزه‌ها می‌تواند به معنویت شهرها تأثیر مثبت گذاشته و شهر به معنویت مضاعف ارتقا می‌یابد.

حفظ و اشاعه روحیه ایثارگری و شهادت‌طلبی نه تنها در افزایش کمالات انسانی، نقش به‌سزایی ایفا می‌کند، بلکه ضامن مصونیت و حفظ جامعه در برابر اهریمنان است و هر چند در این راستا ارزش‌های اسلامی نیز به نوعی نمود خود را می‌یابند. با این وجود، هرچند در دوران شکل‌گیری انقلاب شکوهمند اسلامی و در دوران دفاع مقدس، فضای جامعه آکنده از شوق به شهادت و کشته شدن در راه خدا شد، از انواع روش‌ها در راستای ترویج فرهنگ شهادت و ایثار بهره گرفته می‌شود. مهم‌ترین مبانی و ارکان موزه‌های دفاع مقدس شامل قداست و خدامحوری دفاع از میهن و ارزش‌های الهی است که به هویت بخشی شهر و جامعه اسلامی می‌انجامد.

در طراحی موزه‌های دفاع مقدس زبان هنر می‌تواند در بیان جذاب و زیبایی ارزش‌های دفاع مقدس مؤثر و مفید واقع شود. موزه‌های دفاع مقدس مکانی برای خاطره و بازآفرینی خاطرات دفاع مقدس و نشر احیای آن‌ها هستند. این مکان‌ها به عنوان مکانی برای گردشگران از گروه‌های مختلف با محوریت معرفت‌افزایی هستند که تداوم خاطرات دفاع مقدس را در متن جریان زندگی شهروندان تقویت می‌نمایند. به طور کلی نقش موزه‌های دفاع مقدس در ترویج فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس و نبردهای حق علیه باطل را می‌توان در قالب دیاگرام زیر نشان داد.

شکل ۴- گردشگری و موزه‌های دفاع مقدس با رویکرد معنویت

۸- منابع و ماخذ

- قرآن کریم.
- افروغ، عماد (۱۳۷۷). فضا و نابرابری اجتماعی، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، چاپ اول.
- اکبریان، مجتبی و یزدانفر، عباس (۱۳۸۳). موزه و دیدگاه اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سال اول، شماره دوم، صص ۱۳۰-۱۱۳.
- برزگر، زهرا. (۱۳۹۷). برنامه‌ریزی فرهنگی و ارائه شیوه محاسبه سرانه برای طراحی موزه (نمونه موردی: موزه شهدای شهر شیراز). هویت شهر، ۱۲(۳۵)، ۸۵-۹۶.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۷۵). هویت و این‌همانی با فضا، مجله صفا، شماره ۲-۲۱، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.
- جوادی یگانه (۱۳۹۵). سیاست خاطره در فضای شهری مطالعه موردی موزه‌های تأسیسی پس از انقلاب در شهر تهران، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، سال هفدهم، شماره سی و چهارم، صص ۱۸۳-۱۶۳.
- حبیبی، نیک بخش. (۱۳۹۰). بررسی و شناخت هدف‌ها، سلیق و نیازهای مخاطبان در موزه‌های جنگ (مطالعه موردی مخاطبان موزه ملی نیروی هوایی در دفاع مقدس). راهبرد دفاعی، ۹(۳۳)، ۱۵۹-۱۸۸.

- جمشیدی، فرانک. (۱۳۸۴). هویت، روایت، جنگ (بررسی رابطه هویت و جنگ با تکیه بر خاطرات جنگ). مطالعات ملی، ۳(۲۳) جنگ تحمیلی و هویت، ۶(۳): ۷-۳۰.
- زاهدی، محمد. حاجی‌ها، بهاره. خیام‌باشی، مریم (۱۳۸۷). موزه، موزه‌داری و موزه‌ها، اصفهان، نشر چهارباغ، چاپ اول.
- سلطانی، علی و همکاران (۱۳۹۲). شکل‌گیری، تقویت و مانایی خاطره در فضاهای شهری: نمونه موردی محور شهید چمران اهواز، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۱، صص ۸۷-۹۸.
- صفوی مبرهن، زهرا (۱۳۸۲). نماد و نشانه، مجله معماری و فرهنگ، شماره ۴، صص ۳-۷.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۴). مفاتیح‌الحیاه، قم، مرکز نشر اسراء، ویراست دوم: نوبت چاپ: یکصد و نود و پنجم.
- شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۴). طراحی و تدوین الگوی فرهنگ دفاع مقدس، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۶۳، سال شانزدهم، صص ۴۵-۶۳.
- رایپور، امس (۱۳۶۸). منشأ فرهنگی مجتمع‌های زیستی، ترجمه راضیه رضازاده، پیوست کتاب تاریخ شهر، تهران، جهاد دانشگاهی علم و صنعت.
- دورانت، ویلیام جیمز (۱۳۷۰). تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام و ع پاشایی، انقلاب اسلامی، یازدهم جلد، جلد اول و دوم، چاپ سوم، تهران.
- قادری، اسماعیل و عزت‌اله عزتی و شقایق حافظی‌زاده (۱۳۸۸). راهکارهای استفاده از مراسم تاسوعا و عاشورا به عنوان پتانسیل توریسم فرهنگی - مذهبی در محدوده بخش مرکزی تهران، مجله فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۸، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر.
- گروتز، یورگ (۱۳۷۵). زیباشناختی در معماری، ترجمه جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه، جلد ۱۴، قم: انتشارات دارالکتاب الاسلامیه.
- مسعودی، حمید و همکاران (۱۳۹۵). سیاست پژوهی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سازمانهای دولتی استان خراسان رضوی، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۷(۶۶): ۱۰۷-۸۹.
- میرجلیلی، علی محمد و همکاران (۱۳۹۱). وطن‌دوستی از دیدگاه قرآن و روایات، فصلنامه علمی و پژوهشی کتاب قیام، سال دوم، شماره پنجم، صص ۳۳-۷.
- محمدی، یدالله (۱۳۸۹). انقلاب اسلامی، و نقش تاریخ‌ساز امام خمینی در تولیدات قدرت نرم، پایگاه مجازی تحلیل و بررسی جنگ نرم.
- نجفی خواجه بلاغ، عسگر و گودرزی، آیت (۱۳۹۰). بررسی روشهای ارائه عملکرد نیروهای انتظامی در هشت سال دفاع مقدس در محیط موزه دفاع مقدس، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره اول، سال چهارم.
- مؤمنی، مصطفی (۱۳۸۶). بحثی در شهرنشینی و جغرافیای اوقات فراغت و گردشگری در کتاب، توسعه شهرنشینی و صنعت گردشگری در ایران (از مفهوم تا راهکار)، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، چاپ اول، تهران.
- وثیق، بهزاد (۱۴۰۲). تبیین مفهومی موزه و یادمان‌های دفاع مقدس، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۹(۲): ۱۹۳-۲۰۸.
- وثوقی، لیلا، و رجبی مقدم، نیلوفر. (۱۳۹۷). عوامل انگیزشی در گردشگری جنگ (مورد مطالعه: موزه جنگ خرمشهر). مطالعات اجتماعی گردشگری، ۶(۱۱)، ۱-۲۶.

References

- The Holy Quran.
- Afrogh, E. (1998). Space and Social Inequality, Tarbiat Modares University Press, First Edition. **[In Persian]**
- Akbarian, M., Yazdanfar, A. (2004). Museum and Islamic Perspective, Quarterly Journal of Islamic Architecture Research, Year 1, Issue 2, pp. 130-113. **[In Persian]**
- Barzegar, Z. (2018). Cultural Planning and Presenting a Per Capita Calculation Method for Museum Design (Case Study: Shiraz Martyrs Museum). City Identity, 12(35), 85-96. **[In Persian]**
- Durant, W. J. (1991). History of Civilization, translated by Ahmad Aram and Apashaei, Islamic Revolution, eleven volumes, volumes one and two, third edition, Tehran. **[In Persian]**
- Jamshidi, F. (2005). Identity, Narrative, War (Investigating the Relationship between Identity and War Based on War Memories). National Studies, 6(3(23) Imposed War and Identity, 6(3): 7-30. **[In Persian]**
- Javadi Y. (2016). The Politics of Memory in Urban Space: A Case Study of Museums Established after the Revolution in Tehran, Culture and Communication Quarterly, Year 17, Issue 34, pp. 183-163. **[In Persian]**
- Javadi Amoli, A. (2015). Mafatih-e-Hayyah, Qom, Israa Publishing Center, Second Edition: Printing Number: 195th. **[In Persian]**
- Habibi, N. B. (2011). Study and Recognition of the Goals, Tastes, and Needs of Audiences in War Museums (Case Study of the Audiences of the National Air Force Museum in Sacred Defense). Defense Strategy, 9(33), 159-188. **[In Persian]**
- Makarem Shirazi, N. (2012). Tafsir-e-Nomne, Volume 14, Qom: Darul Kitab Al-Islamiyya Publications. **[In Persian]**
- Gruter, J. (2006). Aesthetics in Architecture, translated by Jahanshah Pakzad and Abdolreza Homayoun, Tehran, Shahid Beheshti University Press, First Edition. **[In Persian]**
- Ghaderi, E., Ezzati E. and Hafezizadeh Sh. (2009). Strategies for Using Tasu'a and Ashura Ceremonies as a Potential for Cultural-Religious Tourism in the Central Area of Tehran, Geographical Space Journal, Year 9, Issue 28, Islamic Azad University, Ahar Branch. **[In Persian]**
- Momeni, M. (2007). A Discussion on Urbanization and Geography of Leisure and Tourism in the Book, Urbanization and Tourism Industry Development in Iran (From Concept to Action), Geographical Organization of the Armed Forces, First Edition, Tehran. **[In Persian]**
- Masoudi, H. (2016). Policy Research on Promoting the Culture of Sacrifice and Martyrdom in Government Organizations of Khorasan Razavi Province, National Studies Quarterly, No. 66, Year 17, pp. 107-89. **[In Persian]**
- Mir Jalili, A. M. (2012). Patriotism from the perspective of the Quran and narrations, Scientific and Research Quarterly of the Qayyim Book, Year 2, Issue 5, pp. 7-33. **[In Persian]**
- Mohammadi, Y. (2010). The Islamic Revolution, and the History-Making Role of Imam Khomeini in Soft Power Productions, Virtual Database for Soft War Analysis and Review. **[In Persian]**
- Najafi Khajeh-Bolagh, A., Goodarzi, A. (2011). A Study of Methods for Presenting the Performance of Law Enforcement Forces in the Eight Years of Sacred Defense in the Environment of the Sacred Defense Museum, Quarterly Journal of Law Enforcement Order and Security, Issue 1, Year 4, Spring 2011. **[In Persian]**
- Nolan, M.L/Nolan,s (1989). Christian Pilgage in Modern Western Europe Chapel Hill, the university of North Carolina press.
- Pakzad, J. (1996). Identity and Identification with Space, Soffe Journal, Issue 2-21, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University. **[In Persian]**
- Rapoport, A. (1989). The Cultural Origin of Biological Complexes, translated by Razieh Rezazadeh Appendix to the Book of City History, Tehran, Jihad Daneshghahi Alm va Sanat,. **[In Persian]**
- Shabani Saroi, R. (2015). Designing and Compiling the Sacred Defense Culture Model, National Studies Quarterly, No. 63, Year 16, pp. 63-45. **[In Persian]**
- Safavi Mobarhan, Z. (2003). Symbol and Sign, Architecture and Culture Journal, No. 4, pp. 3-7. **[In Persian]**
- Soltani, A. (2013). Formation, reinforcement and persistence of memory in urban spaces: A case study of Shahid Chamran axis, Ahvaz, Quarterly Journal of Housing and Rural Environment, No. 141, pp. 87-98. **[In Persian]**

- Vasigh, B. (1971). Conceptual Explanation of the Museum and Monuments of Sacred Defense, Scientific Quarterly of Sacred Defense Studies, 9(2): 193-208. **[In Persian]**
- Vosoughi, Leila, and Rajabi Moghadam, Niloufar. (2018). Motivational factors in war tourism (case study: Khorramshahr War Museum). Social Studies of Tourism, 6(11), 1-26. **[In Persian]**
- Zahedi, M., Hajiha, B. and Khayyambashi M. (2008). Museum, Museum Management, and Museums, Isfahan, Chaharbagh Publishing, First Edition. **[In Persian]**